

Książkę uzupełniają, jak już wspomniano, indeksy leksemów będących pożyczkami słowiańskimi w języku niemieckim. Oprócz zbiorczego indeksu niemieckiego dołączono indeks zbiorczy słowiański i indeksy wskazujące na poszczególne języki słowiańskie (bułgarski, czeski i słowacki, łużycki, polski z kaszubskim, serbsko-chorwacki, słoweński, języki wschodniosłowiańskie) i inne (albański, angielski, arabski, francuski, grecki, hebrajski, hiszpański, holenderski, jidysz, litewski, łaciński, łotewski, pruski, rumuński, szwedzki, turecki, węgierski, włoski). Takie uporządkowanie indeksów z pewnością przyda się etymologom germanistom i slawistom. Opracowane indeksy mogą być wykorzystywane także w badaniach nad nazwami własnymi (zarówno osobowymi, jak geograficznymi), bo mogą posłużyć pomocą w objaśnieniu tych nazw, które uznaje się za niejednoznaczne lub niejasne.

Z wielkim uznaniem należy powitać tę książkę z kilku powodów: 1. zebranie w jednym tomie rozproszonych dotąd artykułów ułatwia dotarcie do literatury badaczom zainteresowanym problematyką kontaktów językowych słowiańsko-niemieckich; 2. zawarte w książce teksty tworzą logiczne uporządkowanie monograficzne; 3. inspirować mogą badaczy leksykografów, etymologów, onomastów, badaczy języka pisarzy do podejmowania badań szczegółowych i teoretycznych.

Szczerze polecam lekturę tego interesującego zbioru tekstów uporządkowanego w formę jednolitego opracowania.

Barbara Czopek-Kopciuch

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk
Kraków

Feliks Czyżewski, **Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych**. Część 1: **Słownik nazwisk**. – Lublin : Wydawnictwo Polyhymnia, 2013. – 151 s.

Cmentarze katolickie, prawosławne i unickie pogranicza polsko-ukraińskiego i polsko-białoruskiego, poza przyczynkami, nie były przedmiotem eksploracji zbyt wielu uczonych. Od połowy lat 70. XX wieku z dużym powodzeniem pod kątem pomieszczonych na nich napisów nagrobnych (inskrpcji) oraz ich znaczenia, głównie dla językoznawstwa (antroponimii), zajmuje się Feliks Czyżewski.

Jego praca zatytułowana *Antroponimia pogranicza* składa się z dwóch części. W obszernym i erudycyjnym wstępie, poza założeniem metodologicznym, omówione zostały cmentarze stanowiące szczegółowy przedmiot badań Autora, ich stan

historyczny i współczesny. Jest to najpełniejsze, jak dotąd, omówienie skomplikowanej sytuacji wyznaniowej na tym obszarze, która wywarła olbrzymi wpływ na losy mieszkańców pogranicza w końcu XIX i nieomal przez cały XX wiek. W sposób kompetentny, odwołujący się do konkretnych wydarzeń politycznych i społecznych, omówił okres od 1875 roku, potraktowany jako *terminus a quo* swoich studiów. Rozważania zamyka na początku lat 90. XX wieku.

We wstępie znalazły się ponadto informacje na temat inskrypcji cmentarnych badanego obszaru (polskojęzycznych, zapisanych cyrylicą, rosyjskojęzycznych i ukraińskojęzycznych), ich wartości poznawczej, a także fotografie wybranych inskrypcji nagrobnych. Cennym uzupełnieniem tekstu są mapy z oznakowaniem cmentarzy, na których zebrane zostały inskrypcje, oraz alfabetyczne wykazy miejscowości. Druga część książki zawiera omówienie zasad redakcyjnych słownika, artykuły słownikowe od A do Ż oraz listę frekwencyjną nazwisk. Dla badaczy interesujących się pograniczem polsko-ukraińskim i polsko-białoruskim duże znaczenie ma szczegółowa bibliografia obejmująca literaturę na temat cmentarzy, pochówków, inskrypcji oraz ich wartości dla badań językoznawczych.

Przedmiotem badań Feliksa Czyżewskiego są w większości cmentarze wiejskie, obiekty wraz z upływem lat znikające z obrazu kulturowego Polski. Geograficznie jest to wschodnia część Lubelszczyzny, obejmująca powiaty: bialski, włodawski, północną część powiatu chełmskiego i zachodnią łęczyńskiego. Obszar ten po dziś dzień jest niezwykle ciekawy zarówno pod względem historyczno-kulturowym, jak i językowym. Obok osadnictwa polskiego były to ziemie zamieszkałe z dawien dawna przez ludność ruską, w wieku XIX nazywaną Rusinami, a w wieku XX Ukraińcami. Pod względem państwowym wchodziły w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, a później po unii lubelskiej 1569 roku Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Podobnie jak politycznie, zróżnicowane były pod względem konfesyjnym. Obok katolicyzmu i prawosławia po unii brzeskiej pojawił się tam Kościół unicki, zachowujący ryt właściwy Kościołowi wschodniemu, lecz uznający zwierzchność papieża.

Oprócz cmentarzy wiejskich w opracowaniu uwzględnione zostały dwa cmentarze miejskie (w Białej Podlaskiej i Chełmie) oraz kilka małomiasteczkowych, które w wyniku carskich restrykcji popowstaniowych utraciły prawa miejskie. Są to nieduże cmentarze w miejscowościach Hanna, Kodeń, Wisznice.

Sytuacja religijna na obszarze omawianym przez Feliksa Czyżewskiego w pewnych okresach preferowała Kościół unicki. Za Michałem Łesiowem przytacza, że w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku (przed trzecim rozbiorem) funkcjonowało 9650 parafii unickich liczących blisko 4,5 mln wiernych i 1234 parafii katolickich z około 2 mln wyznawców. Sytuacja radykalnie zmieniła się po 1795 roku, kiedy to zlikwidowano wiele cmentarzy przykościelnych. Nowe cmentarze lokalizowane były na peryferiach parafii. Miały one zazwyczaj charak-

ter jednowyznaniowy, choć istniały także cmentarze mieszane. Radykalnym przeobrażeniem w nowej sytuacji politycznej poddany został Kościół unicki. Liczba jego wyznawców uległa znacznemu pomniejszeniu. W drugiej połowie XIX wieku w Królestwie Polskim mieszkało już tylko 223 tys. grekokatolików. W skład diecezji chełmskiej wchodziło zaledwie 269 parafii unickich. Biskup stojący na jej czele nie podlegał, jak to było w czasach dawnej Rzeczypospolitej, metropolicie haličko-lwowskiemu, lecz bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Jawną akcję likwidacji unii rozpoczął kierujący Dyrekcją Spraw Religijnych w Królestwie Polskim książę Włodzimierz Czerkasski. W 1866 roku rozkazał on uwięzić, a następnie wywieźć do Wiatki administratora diecezji Jana Kalińskiego, który nie chciał wprowadzić w życie zarządzeń rusyfikacyjnych. Za oficjalną datę likwidacji unii przyjmuje się 1875 rok. Od tego czasu rosyjskie statystyki nie wymieniały już unitów, podając tylko liczbę prawosławnych zamieszkujących poszczególne miejscowości. Wówczas także diecezja chełmska została przyłączona jako sufragania do prawosławnej diecezji warszawskiej. Prześladowania unitów osiągnęły apogeum. Nastąpiły czasy terroru. Wielu duchownych unickich deportowano w głąb Rosji, inni, przechodząc na katolicyzm, polonizowali się. Niewielka grupa kapłanów wiernych unii zdecydowała się na emigrację, głównie do Galicji. Część mieszanych cmentarzy katolicko-unickich przekształcono w jednowyznaniowe prawosławne.

Carski ukaz tolerancyjny z 17 kwietnia 1905 roku nie wspominał o unitach. Jego rezultatem była natomiast fala „nawróceń” na katolicyzm. W okresie rewolucyjnym, po opanowaniu sytuacji, rząd rosyjski powrócił do idei wyodrębnienia nadbużańskich powiatów Królestwa i przyłączenia ich jako odrębnej guberni do Rosji. W 1912 roku ze zlikwidowanej guberni siedleckiej i części guberni lubelskiej powstała gubernia chełmska. Rozstrzygające postanowienie o oderwaniu od Królestwa powiatów bialskiego, konstantynowskiego, chełmskiego i włodawskiego Mikołaj II podjął 6 lipca 1912 roku. Doniosłą rolę odegrał w tym prawosławny biskup chełmski Eulogiusz. Duży wpływ na zmianę osadnictwa, a tym samym na sytuację wyznaniową wywarła pierwsza wojna światowa. W wyniku ewakuacji w głąb Rosji zmniejszyła się liczba ludności prawosławnej. W okresie międzywojnia dalszemu osłabieniu na tym obszarze uległa prawosławia. Zmniejszyła się liczba świątyń i cmentarzy tej konfesji. Podjęta w 1923 roku przez biskupa podlaskiego Henryka Przeździeckiego próba przywrócenia unii w postaci Kościoła neounickiego nie przyniosła również większych rezultatów. W okresie tym na obszary pogranicza powrócił Kościół katolicki. Trwało to aż do wybuchu drugiej wojny światowej, kiedy to zwłaszcza w latach 1940–1944 nastąpił wzrost liczby ludności ukraińskojęzycznej wyznającej prawosławie. Nowe wyzwania dla wielu katolików przyniosły lata po 1945 roku. Przesiedlenia i wysiedlenia, akcja „Wisła” osłabiły mocno żywioł miejscowy. W wyniku tych procesów dość znacznie zmieniła się mapa wyznaniowa obszaru pogranicza. Część obiektów sakral-

nych i cmentarzy prawosławnych przejęta została przez Kościół rzymskokatolicki. Rodzinom ekspatriowanym pozwolono na powroty dopiero po październiku 1956 roku.

Zmiany polityczne po 1989 roku wraz z transformacją ustrojową zmieniły sytuację wyznaniową na omawianym obszarze. Objęły one tak Kościół rzymskokatolicki, prawosławny, jak i unicki. Przemiany, jakie dokonały się na obszarze nadbużańskim, doprowadzone zostały przez Autora nieomal do końca XX wieku.

Praca Feliksa Czyżewskiego, poza bogatym materiałem językowym (onomastycznym), przynosi wiele wiadomości na temat losu tych ziem w trudnym historycznym okresie. Jest cennym przyczynkiem do poznania procesów osadniczych, a także zmian światopoglądowych, jakie tam miały miejsce. Jest opracowaniem wartościowym także dla historyka zajmującego się historią nowożytną i najnowszą. Stanowiący integralną część książki słownik nazwisk wykorzystany być może też przez genealogów zajmujących się skomplikowanymi stosunkami rodzinnymi na pograniczach.

Artur Kijas

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

„Српски језик”, бр. 19 (2014). – 840 с.

XIX numer czasopisma „Српски језик” dedykowany jest Božo Ćoriciowi, członkowi Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Jedną z form działalności Komisji jest uczestnictwo jej członków w tomach dedykowanych uczonym o szczególnych zasługach bądź świętujących ważne momenty w życiu naukowym¹. Ofiarując artykuły, przyjaciele uczcili 40-lecie pracy

---

¹ Dotychczas opublikowano następujące tomy: *Славистика. Синхрония и диахрония. Сборник статей к 70-летию И. С. Улханова*, ред. В. Б. Крысько, Москва 2006; *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka*, ed. M. Oľošťiak, Košice 2007; *Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство. Сборник в честь Е. С. Кубряковой*, Москва 2009; *Слово и словесность. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова*, състав. и ред. Л. Крумова-Цветкова, Х. Холиолчев, Ц. Аврамова, Ц. Георгиева, София 2011; *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*, Hrsg. H. Burkhardt, R. Hammel, M. Łaziński, (Berliner Slawistische Arbeiten, Bd. 39), Frankfurt am Main 2012; *ОГМЪ ДЕСАТЬ. Сборник научных статей к юбилею И. С. Улханова*, ред. М. А. Малыгина, Москва 2015.